

THYÄJTE'N 01/2026

TAT ***
TSÄPAJKXJEYKEJXP KUTUNK
TUKYO'M NÄÄJX KÄJP, WÄJKWEMP**

MEETS MAK TANËKAJXTËP:

Ja Defensoría de los Derechos Humanos del Pueblo de Oaxaca (DDHPO) t'ijxejtp jets nëkuwänp jääy tyiiyäjte'n jets nayte'n ja käjp tyiiyäjte'n, jakējxp ku ka't kutunk ok wenk jäläy myuku'uk ttaxäjpätët, ku kat ja nye'kx, ja kyojpk tak tsäätsyët, ka't ja pyëktäläky pëjxkët ok mëtä'ntët, ka't ja nääjx, kyäm pëjxkët ok tsälätyët japety ja Defensoría may piky ja payo'oyën tak tuyo'oy jets nayte'n tanepëktäak ku ey pyën kyäjpxt, correo electronico tkaaxt ok mye'nt, tyakpy ja awälätsäjte'n jets ja y'ë'nën pëktäl'kt.

Jakējxp tu'uk tsäpajxjeykējxpët jäläy ojts mmyny, mäte'p xëējtp ***** yää mää ëëts n'jäläytyäjk jets te'n y'anäläny ku ja jëmëjt 2022 ja mkutunk - Tat agente, ja mëtäjk, ja jaapy ke'tsp, jets ja meenyijxejtp naamuk mëët ja käjp pënety ojts mëët kyäjpkmukt- ojts tyanepëktäakët ku tkumëto'ot. Ojts nayte'n nëlëen ja Tukyol'm mëj kutunk mëët ja Syíndico jets nayte'n ja San Juan del Río kyutunk.

Ku ojts ëëts npatmëtey mäte'p ja tat ***** myatyakpy nejte ojts ëëts ja payo'oy nak tsonta'aky tam te'n nayte'n ëëts xpätäjtp ku meets mpatmëto'otët xë'n ja m'lää m'ayuujk xak näxt japety ojts ëëts n'amtey ku xnëkäjpxt tii te'n ojts jyaty jets nayte'n ojts ëëts may ween npayo'oy tam jam Fiscalía. Ku ojts ëëts njuejxkixy ja neky, nejte ëëts ntanepëktäak yälät ayuujk:

Mëtu'uk: Ojts ja tat ***** tëko'oyën tatëk ku ja myëka'ax ttujy ku ojts mëët ttsyeptiny, ka't jamëp ja'y ja kutujk tjënax, nayte'n ja Wäjkwemp kutujk tanepëktäak ku tëko'oyën kajaa tatëk.

Mëmajtsk: Yälät tat ***** ojts tyuntëkey jam mää tu'u mäte'p nëjxpx “Ja Taleer” japety meets mpätätyët ku xak eyet xak kukët yälät tsep. Najälätëp ëëts ku meets tam ayuujkjäläyën, jaa meets kë'm xmëtat ja kutujkën, ja ëxtäl'nën japety meets kë'm xtanepëktäkët xë'n ja mjäläy xtukumotoot ku tyuntëkeety, ku kyäjpxtëkeety jakējxp tsuj ey mtsëënët, mtanët. Ja Nëëwemp kutujk, Wäjkwemp

Kutujk jets näjxwiinët käjp nyeky mo'ojyëp ja awa'atsäjtën jets xak eyët xak päätët tiyety mjootmayäjtëp.

Mëtëkëk: Ja Nëwemp kutujk, ja näjxwiinët käjp nyeky, ja Suprema Corte de Justicia de la Nación jets ja Sala de Justicia Indígena yë'y ja'y mak amtootëp ku te'n tee tyseptäläk, tsuj ey xak tuyo'otyët, ku te'n xpatu'ntët tam yälät mëëj kutunk tanepëktääk, ku kalt jäläy tyiyäjtë'n xjënäxtët, awän ku ja mmuku'uktëjk jyuujkyäjtë'n xjëntsë'ëkëtët, pën tää tyuntëkey, ey xtukumëto'otët ja'y ku kalt xak tsäätsyëtët ni xkak ooktët, ni kalt ey ku awänkëjxp ja mëjk tunk xtanepëktët jets nayte'n ja payo'oyën xpatuntët tu'uk pikyety tam yälät neky naskäjpخن: a) Tukmëto'otët ja jäläy, nekykëjxp ok xwätso'otët jets najawët ku jajp ëë'nën mëëtaty; b) Patmëtootët jayeen xë'n ja y'ayuujk tyaky jets mo'otyëp ja awa'atsäjtë'n ku nënyëkäjpxtu't; c) Tsojk xtukumëto'otët ja jäläy xë'n ja m'ayuujk xtanepëktäkët.

Mëmaktäxk: Ku ten ja neky ojts ëëts njuexkixy, jajp ojts yak pääty 40 fotografías, tu'uk neky tseytyäjk jets tu'uk neky jënmal'anyjetpytseytyäjk mää kyëxë'ky ku jayeen ja tat Eleazar ojts twojpt, ojts ttseekt, ku mëjkamy ojts tak tsäätsyët jets nayte'n ojts tsumt mëët ja myuku'uktëjk. Ku ojts ja mkutunk yak amtompity jantsy ku te'n ja jäläy ojts te'n ttunt, kalt neky tee tmëëtët tii kyonkëxë'ktëp jets ja peky nyëwä'ätsëtët. Japety yälät Defensoria tiyäjte'n tyaky jets tsuj ey xpayo'otyët, kalt akë'my mtseptu'ntët ku atekoojk ja ayuujk y'o'nt y'ääst. Jatu'uk jëëjp t'amtey pëktsey ku ja mkutujk, ja m'ëxtäl'nën tsuj xtanepëktäkëtët, mjëntsë'këtëp ja mmuku'uktëjk jyuujkyäjtë'n, ja nyel'x ja kyojpk jets nayte'n ja pyëktäläky.

Mëmëkoxk: Yë' ëëts n'amtepy ku xjëntsëkëtët tam yälät ayuujk te'n nyaxy. Ku napyëtëk napyëkäjpx xak mayätët, jam x'amto'otët maa yälät Wäjkwemp mëj kutunk jets ja mkutujk, ja m'ana'mën xak tutäläktët tam pyätätyëm. Japety ja Defensoria yälät tiyäjte'n tyaky:

1. 30 xëë ja'y tanepëktääk jets ja mkäjp xwatso'ot jets xtukumëto'ot tii yälät neky kyäjpXPY. Ku mkäjpXmukt, 15 xëë ja'y mak mo'oty jets x'atsoompetët yälät Defensoria xë'n ja mkäjp tanëwets, kyupëktëp ok kalt tam yälät neky kyäjpXPY.
2. 60 xëë ja'y tanepëktääk jets ja mkäjp xwatso'ot jets mkäjpXtët, mmatyäktët ku ja tat Eleazar Pedro awä'ätsäjtën xmo'otyët jets jyënpet mää jyëën, tyëjk ja ku tää tkukupäjt mëëtëp ojts

meets xtanepëktäkët. Nayte'n ku tu'uk neky xak pëtë'ktët mëëte'p yak tunkpäät'p jets wenk käjp tsyëëñët. Nayte'n awäl'ätsäjtën tyak mo'oty ku ey jyuun nyëjkxt mää mkäjpën, yëly ja'y ku tjëntsë'ëkt ja mkutujk.

3. Ku yäl'ät neky kyäjpxyën xkupëkt, nejt 60 xëë ja'y xmetät ku xak eyët xak päätët ja mkutujken, ku ja tēkoloyën pën tatëkët ey xtukkumëto'otët, yëly ja'y ku xjëntsëkëtët ja tyiiyäjte'n. Jets nayt'en nekykëjxp kēxjäl'ätyët xë'n ja kutujkë'n ja käjp tanepëktäak mää te'n yak paejxt xë'nte'n tpayo'otyët. Ku yäl'ät neky tyutäknët, naamuk ja mmuku'uktëjk xtukmëto'otët. Ku napyëtëk, napyëkäjpx xak mayätët, jam x'amto'otët maa yäl'ät Wäjkwemp Myëj Kutunk.

Yë' neky mëte'p mak eyän'tëp, te'n tyunkpäätä'ny ku jam yak paejxä'ny xë'n te'n ja käjp tsyënët tyänët, xë'n te'n y'anä'mën jets tyiiyäjte'n mëëtät. Nayjäjp nekyjetpy myenäl'äny xë'n käjp kël'm tanewetsët, xë'n te'n ja jyuujkyäjte'n natyamëtsekyët. Mëmää käjp yäl'ät neky tak xëëpat tām: Sistema Normativo Interno, Estatutos Comunitarios, Bandos de Policía y Buen Gobierno, Bando Comunitario, meets mpäätäjtëtëp xë'n xak xëpatä'nt.

JËNTSË'ËKKËJXP

ELIZABETH LARA RODRÍGUEZ
WÄJKWEMPJÄ'ÄY THYÄJTE'N NËKUWÄNP

Traducción de: Kenny Arnold Martínez Pérez
Variante: Mixe alto del centro de San Pedro y San Pablo Ayutla

THYAJTE'N 01/2026

TAT *****

MEJTS MAK TANĖKAJXP:

Ja Defensoría de los Derechos Humanos del Pueblo de Oaxaca (DDHPO) t'ijxejtp jets nëkuwānp jāāy tyiijājte'n jets nayte'n ja kājp tyiijājte'n jakējxp ku ka't kutunk ok wenk jā'āy myuku'uk taxājpatēt; ku kat ja nye'kx, ja kyojpk tak tsāātsyēt; ka't ja pyēktā'āky pējkxēt ok mētā'ntēt; ka't ja nāājx, kyām pējkxēt ok tsā'ātyēt japety ja Defensoría may piky ja payo'oyēn tak tuyo'oy jets nayte'n tanepēktāāk ku ey pyēn kyājpxt, correo electronico tkaaxt ok mye'nt; tyakpy ja awā'ātsājte'n jets ja y'ē'nēn pēktā'kt.

Ku ojts ēēts npatmētey ku ojts mak tsumt jam Tsāpajxjeykējxp nejts ojts ēēts ja payo'oy nak tsonta'aky; ojts ja Tukyom kutunk yak amtompity tii ojts jyaty jets nayte'n ja Tsāpajxjeykējxp kutunk, may ween ēēts npayo'oy. Ku ojts ēēts njuejxkixy ja neky, nejts ēēts ntanepēktāāk yālāt ayuujk:

Mētu'uk: Tsāpajxjeykējxp tam ayuujk kājp, jaa ja tiijājte'n tmēēt ku tpayo'oty ja tsep tām te'n ja kyutujkē'n, ja y'ēxtā'nēn y'ane' my jejts ku ojts mejts ja tēko'oyēn xtatēk jam mää tu'u mēte'p nējkxp “Ja Taleer” japety ja Tsāpajxjeykējxpēt tpāātājtp ku tak eyet, tak kukēt yālāt tsep. Najā'ātēp ēēts ku meets tam ayuujkjālāyēn, jaa meets kē'm xmētāt ja kutujkēn, ja ēxtā'nēn japety meets kē'm xtanepēktākēt xē'n ja mjālāy xtukumotoot ku tyuntēkeety, ku kyājpxtēkeety jakējxp tsuj ey mtsēēnēt, mtanēt. Ja Nēewemp kutujk, Wājkwemp Kutujk jets nājxwiinēt kājp nyeky mo'ojyēp ja awa'atsājten jets xak eyēt xak pāātēt tiijety mjootmayājtp jets tām Defensoría, njēntsē'ēkēp ēēts yāāt tiijājte'n.

Mēmajtsk: Ja Nēewemp kutujk, ja nājxwiinēt kājp nyeky, ja Suprema Corte de Justicia de la Nación jets ja Sala de Justicia Indígena yē'y ja'y mak amtootēp ku te'n tee tyseptā'āk, tsuj ey xak tuyo'otyēt, ku te'n xpatu'ntēt tam yālāt mēēj kutunk tanepēktāāk, ku ka't jā'āy tyiijājte'n xjēnāxtēt, awān ku ja mmuku'uktējk jyuuikyājte'n xjēntsē'ēkētēt; pēn tēē tyuntēkeety, ey xtukumēto'otēt, ja'y ku ka't xak tsāātsyētēt ni xkak ooktēt, ni ka't ey ku awānkējxp ja mējktunk xtanepēktēt jets nayte'n ja payo'oyēn xpatuntēt tu'uk pikyety tām yālāt neky naskājpx: a) Tukmēto'otēp ja jā'āy, nekykējxp ok xwātsotēt

jets najawët ku jajp ëë'nën mëëtaty; b) Patmëtootëp jayeen, xë'n ja y'ayuujk tyaky jets mo'otyëp ja awa'atsäjtën ku nënyëkäjpxtulut; c) Tsojk xtukmëto'otët ja jä'äy xë'n ja m'ayuujk xtanepëktäkët.

Mëmaktäxk: Ku ten ja neky ojts ëëts njuexkixy, jajp ojts yak pääty 40 fotografias, tu'uk neky tseytyäjk, jets tu'uk neky jënma'änyjetpytseytyäjk mää kyëxë'ky ku ojts mak wojpt, ojts mkupuunt, ku mëjkamy ojts mak tsäätsyët jets nayte'n ojts mtsumt mëët ja mmuku'uktëjk. Ku ojts ja mkutunk yak amtompity jantsy ku tel'n ojts tel'n ttunt, ka't neky tee tmëëtët tii kyonkëxë'ktëp jets ja peky nyëwä'ätsëtët. Japety ja Defensoria yäl'ät tiyäjte'n myeepy ja Tsäpajkxjeykëjxpët kutunk:

1. 30 xëë ja'y tanepëktäak jets ja tat agente kyäjp twatso'ot jets ttukmëto'ot tii yäl'ät neky kyäjpjpxy. Ku kyäjpjxmukt, 15 xëë ja'y yak mo'oty jets t'atsoompët yäl'ät Defensoria xë'n ja käjp tanëwets.
2. 60 xëë ja'y tanepëktäak jets ja tat agente kyäjp twatso'ot jets kyäjpxtët myatyä'äktët, ku mejts ja awä'ätsäjtën mmo'oty jets mjënpet mää mjëën mtëjk ja ku tëë xkupäjt mëetel'p ojts mtanepëktäkët. Nayte'n awä'ätsäjtën mak mo'oty ku ey jyuun mnëjkxt mää mkäjpën, yë'y ja'y ku xjëntsë'ëkt ja mkäjp kyutujk. Nayte'n ku tu'uk neky pyëtë'kt mëetel'p yak tunkpäätp jets wenk käjp mtsëënët.
3. Ku tkëpëktët tam yäl'ät neky kyäjpjxyën, nejt 60 xëë ja'y tmëtät ku tak eyët tak päätët ja kyutujken, ku ja tëko'oyën pën tatëkët ey ttukkumëto'otët, yë'y ja'y ku tjëntsë'ëkët ja tyiiyäjten. Jets nayte'n nekykëjxp kyëxjä'ätyët xë'n ja kyutujkë'n ja käjp tanepëktäak mää tel'n yak paejxt xë'nte'n tpayo'otyët. Ku yäl'ät neky tyutäknët, naamuk ja myuku'uktëjk tukmëto'ot. Ku napyëtëk, napyëkäjpx tak mayätët, jam t'amto'otët maa yäl'ät Wäjkwemp mëj kutunk.

Yë'l neky mëtel'p tak eyän'tëp, tel'n tyunkpääta'ny ku jam yak paejxä'ny xë'n tel'n ja käjp tsyënët tyänët, xë'n tel'n y'änä'mën jets tyiiyäjte'n mëëtät. Nayjäjp nekyjetpy myenä'äny xë'n käjp kë'm tanewetsët, xë'n tel'n ja jyuujkyäjtë'n natyamëtsekyët. Mëmää käjp yäl'ät neky tak xëëpat tam: Sistema Normativo Interno, Estatutos Comunitarios, Bandos de Policía y Buen Gobierno, Bando Comunitario, Tsäpajkxjeykëjxpët pyäätäjte'n xë'n tak xëpatä'nt.

Nayte'n ojts ëëts njuijxy ja neky mää miny xë'n ojts yäl'ät tsep tpayo'oty ja Fiscalía General del Estado de Oaxaca mëët ja Fiscalía Especializada en Materia de Combate a la Corrupción del Estado

de Oaxaca, mää miny ku ojts mak tsimy jets ka't ojts yak kupiky ku mak tseyet, nayte'n èëts njuijxy ja neky mää miny ku kutunk x'ëëny ku ojts mtaxäjpety.

Nayte'n èëts n'ijxy ku ka't ojts pën mpëtëky, ka't kuää pën, pën ayuujk tak näxp. Nayte'n ka't ojts pën mnëkäjpxtu'ty pën te'n ijty tanäjä'löp xë'n ja mkäjp kutujk tmëëtät japety ojts mak anëjm ku ka't ja Tsäpajkxjeykëjxp kutunk tee peky tmëët. Ka't ojts tpayo'oty jets ka't ojts tunt kuent m'ää m'ayuujk. Ku te'n jyaty, ka't ja Fiscalía patiny tam ja kutujk minyën, ku tsuj ey tpayo'oty ja ayuujk jä'äy jyotmay.

Jakëjxp te'n èëts ntanepëktääk ku Fiscalía tpatu'nt yäät ayuujk jets mak pëtëkët mëët ja mmuku'uktëjk jets ka't ateeojk te'n jyät tam te'n ojts xmatyäläky. Yä'ät ayuujk èëts tanepëktäkp:

- Yë' Fiscalía ja tyunptëjk tak ejxpëktët jets ttanëjxët ja tiyäjte'n mëëte'p ayuujk jä'äy tmëëtäjtëp.
- Wa'n ja Fiscalía tpayo'otyët xë'n ja tyunptëjk ja mjotmay ojts tak eyët tak kukët. Ku ka't tsuj, ey tyunt wä'n ttukëmëtootët, ku te'n te'n jyät, patäjtëp ja fiscalía ku mejts mëët ja mmuku'uktëjk mak nëkuwä'ant.
- Mejts mëët ja Comisión Ejecutiva de Atención a Víctimas del Estado mkäjpxt, mmatyäkt jets xjuejxt nelen meeny ojts xak tiny ku xpanäjx, patëk ja mjotmay jets xtanëwetst xë'n ja mmeeney tak jënpet.
- Wä'n ja Fiscalía mak amtey ma'kxtujkë'n.

Ja'y te'n ja ää ayuujk kyukëx jets yë' mneky y'atukëxnët; ey te'n jya atu'ukn tilinyëm yäk ejxä'ny ku tpatu'ntët tam yä'ät neky kyäjpxyën. Ku ka't tee jatul'uk ayuujk, ja'y ja käjpxpo'kxën nkejxy.

JËNTSË'ËKKËJXP

ELIZABETH LARA RODRÍGUEZ
WÄJKWEMPJÄ'ÄY THYÄJTE'N NËKUWÄNP

Traducción de: Kenny Arnold Martínez Pérez

Variante: Mixe alto del centro de San Pedro y San Pablo Ayutla